

ประเพณีการรักษาโรคด้วยสมุนไพรในสังคมท้องถิ่น :
ศึกษากรณี อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

มณฑา ลิ้มปิยะประพันธ์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา ไทยคดีศึกษา
ปีการศึกษา 2546

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช

ISBN 974 - 9500 - 44 - X

THE TRADITION OF DISEASE TREATMENTS BY USING
HERBS IN LOCAL AREAS : THE STUDY OF
MUANG DISTRICT, NAKHON SI THAMMARAT PROVINCE.

MONTA LIMPIYAPRAPANT

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Master
of Arts Programme in Thai Studies

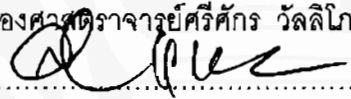

Graduate School, Rajabhat Institute Nakhon Si Thammarat

Academic Year 2003

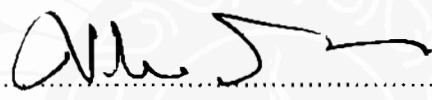
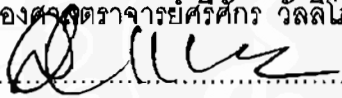
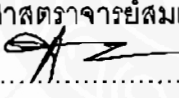
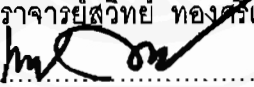
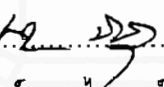
ISBN 974 – 9500 – 44 - X

หัวข้อวิทยานิพนธ์   ประเพณีการรักษาโรคด้วยสมุนไพรในสังคมท้องถิ่น : ศึกษากรณี
อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ผู้วิจัย   นางมณฑา ลิ้มปิยะประพันธ์
สาขา   ไทยคดีศึกษา

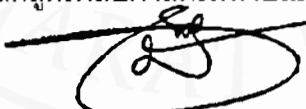
คณะกรรมการควบคุม

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม)
.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์สมเกียรติ ต้นสกุล)
.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวิทย์ ทองศรีเกตุ)

คณะกรรมการสอบ

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม)
.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์สมเกียรติ ต้นสกุล)
.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวิทย์ ทองศรีเกตุ)
.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์เปรมจิต ชนระวงศ์)
.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูรย์ มีกุล)

บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไว้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์วิมล ดำศรี)

วันที่ 31 เดือน กรกฎาคม พ.ศ 2546

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ประเพณีการรักษาโรคด้วยสมุนไพรในสังคมท้องถิ่น : ศึกษากรณี อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ผู้วิจัย	นางมณฑา ลิ้มปิยะประพันธ์
สาขาวิชา	ไทยคดีศึกษา
ประธานกรรมการที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม
กรรมการที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์สมเกียรติ ดันสกุล
กรรมการที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวิทย์ ทองศรีเกตุ

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาประเพณีการรักษาโรคด้วยสมุนไพรในสังคมท้องถิ่น : ศึกษากรณี อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยศึกษาการรักษาโรคด้วยสมุนไพร การสืบทอดองค์ความรู้ทางด้านการใช้สมุนไพรรักษาโรค เพื่อเชื่อมโยงวิถีชีวิตในด้านการรักษาโรคด้วยสมุนไพรของประชาชนในพื้นที่แห่งนี้จากอดีตสู่ปัจจุบัน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ ผู้ขายสมุนไพรที่มีร้านอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผู้ป่วย แพทย์แผนไทยที่รักษาโรคด้วยสมุนไพร และแพทย์แผนไทยที่ทำหน้าที่สอนในสถาบันการศึกษาวิชาแพทย์แผนไทยที่มาให้บริการในร้านสมุนไพรในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นการสังเกต และสัมภาษณ์เชิงลึก การวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย และนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า สมุนไพรยังมีความสำคัญต่อคนไทยเสมอ สมุนไพรที่นิยมใช้มากที่สุดในอดีตคือ ยาต้ม ปัจจุบันนิยมใช้ยาเม็ดลูกกลอนและยาผงมากที่สุด การเก็บรักษาสมุนไพรจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการผลิตโดยวิธีการทำให้ยาแห้งสนิทด้วยตู้อบซึ่งได้ผลดีและรวดเร็วกว่าใช้แสงแดดและความร้อนจากเตาไฟ การใช้สมุนไพร กลุ่มแพทย์แผนไทย และแพทย์พื้นบ้านนิยมใช้ยาตำรับมากกว่ายาเดี่ยว แต่มีกลุ่มผู้ป่วยบางส่วนกลับนิยมใช้ยาเดี่ยว ประเพณีปรุงสมุนไพรปัจจุบันมีเครื่องมือที่ทันสมัยกว่าในอดีตทำให้สามารถผลิตยาได้มาก เพราะปัจจุบันมีผู้ป่วยที่นิยมใช้สมุนไพรมากขึ้น โรคที่เป็นกันมากในท้องถิ่นนี้คือ โรคปวดเมื่อย โรคเลือด โรคเบาหวาน และโรคอัมพฤกษ์ ส่วนผู้ที่มาใช้บริการในร้านขายสมุนไพรมีอยู่ทุกอำเภอในจังหวัดนครศรีธรรมราช การสืบทอดองค์ความรู้ทางด้านการใช้สมุนไพรรักษาโรคมี 2 วิธี คือ การสืบทอดโดยการบอกเล่าและการอ่านตำราของบรรพบุรุษหรืออาจารย์ และการเรียนรู้จากการศึกษาในสถาบันที่สอนวิชาแพทย์แผนไทย ประเพณีการรักษาโรคด้วยสมุนไพรมีการ

เปลี่ยนแปลงและสืบเนื่องตลอดเวลา มีความสัมพันธ์ในสังคม 2 ประการคือ ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ กับการเกี้ยววองของผู้ที่ประกอบอาชีพขายสมุนไพรเหมือนกัน และความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างร้านขายสมุนไพรในเชิงพึ่งพาอาศัยกันและกัน การใช้สมุนไพรในสังคมท้องถิ่นนี้ยังคงมีอย่างต่อเนื่องเพราะชาวบ้านต่างมีความเชื่อมั่นและศรัทธาต่อหมอผู้รักษาและยังคงสืบทอดประเพณีอย่างต่อเนื่อง

ABSTRACT

The Title	The Tradition of Disease Treatments by Using Herbs in Local Areas : The Case Study of Muang District, Nakhon Si Thammarat Province.
The Author	Mrs. Monta Limpiyaprapant.
Program	Thai Studies.
Thesis Chairman	Associate Professor Srisak Walipodom
Thesis Advisors	Associate Professor Sornkieat Tonsakul Assistant Professor Suwit Tongrikate

---

The objectives of this research were to study the tradition of disease treatments by using herbs in local areas in Muang district, Nakhon Si Thammarat Province, and to study the inheritance of the knowledge in the use of herbs in disease treatments relating to the local people's ways of living from the past to the present time.

The focus groups involved in this research were the herb store owners in Muang district, the patients who used herbs in disease treatments Thai traditional medicine doctors and Thai traditional medicine doctors who teach in the institutions for the Thai style medical. Data were collected by observing, and structured interviewing. They were analyzed and presented by descriptive analysis.

The research revealed that herb medicine was always important to Thai people. The most popular herb medicine in the past was in the form of a boiled medicine (liquid), but at present, the popular herb medicines were made in the form of tablets and powder. There was a change in storing herb medicine from the past by changing the process in production, such as drying herb medicine in the oven because it was better and faster than drying from sunlight and heat from the stove. The medical Thai style doctors preferred many kinds of herbs simultaneously to only one herb. However, some patients liked to use only one

herb, for example, drinking it like tea. In addition, at present, there are more modern machines to produce a lot of pills because herb medicine was favored by patients. They used this kind of medicine to cure aches, anemia, diabetes, paralysis, etc. A certain number of people from every district in Nakhon Si Thammarat still came to get service from the herb stores which scattered all over the province.

It was also found that there were two ways in inheriting the knowledge in the use of herbs in disease treatments. They were inheriting by their ancestor's or teacher's informing and by reading their textbooks on herbs, and studying from the Thai style medical institutions. Traditional ways in curing with herbs were transformed and continued all the time. There were two relationships in society, the first one was the relationship among the relatives who were the herb store's owners and the other was social relationship among the herb store's owners who helped each other. The use of herbs in these local areas still continued because local people were confident and believed wholeheartedly in traditional Thai style medical doctors, and still continued this tradition of disease treatments by using herbs.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดีเพราะได้รับความช่วยเหลือแนะนำจากผู้มีพระคุณหลายฝ่าย

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์สมเกียรติ ต้นสกุล และผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวิทย์ ทองศรีเกตุ กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษาแนะนำ ตลอดจนให้การช่วยเหลือตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ รวมทั้งให้ความรู้ชี้แนะแนวทางอันเป็นผลให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์เปรมจิต ชนะวงศ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ มีกุล กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่แต่งตั้งเพิ่มเติม ที่ได้แนะนำช่วยเหลือจนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ปรีชา นุ่นสุข รองศาสตราจารย์ชวน เพชรแก้ว ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เกศริน มนูญผล ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ และขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ที่สอนในโปรแกรมวิชาไทยคดีศึกษาทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้แก่ผู้วิจัยจนสำเร็จการศึกษา

ขอขอบคุณ ผู้ชายสมุนไพรมหาวิทยาลัยแพทยแผนไทย แพทย์พื้นบ้าน และผู้ใช้สมุนไพรมหาวิทยาลัยที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการเก็บรวบรวมข้อมูลและบอกข้อมูล ซึ่งได้ให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณอาจารย์สุทัศน์ ลิ้มปีย์ประพันธ์ นายภูมิทัศน์ ลิ้มปีย์ประพันธ์ และเด็กชาย ภูมิภัทร์ ลิ้มปีย์ประพันธ์ ครอบครัวอันเป็นที่รักยิ่งของผู้วิจัย ที่ได้คอยให้กำลังใจและช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จนสำเร็จลงได้ด้วยดี

คุณความดีและประโยชน์อันพึงมีของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอมอบแด่บรรพบุรุษไทยผู้เป็นภูมิปัญญาทางด้านสมุนไพรมหาวิทยาลัยแพทยแผนไทย ตลอดจนบุพการีอันได้แก่ บิดามารดา ผู้อบรมสั่งสอนให้ผู้วิจัยได้ประพฤติปฏิบัติตามประเพณีไทยตลอดมา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญภาพ	ช
สารบัญแผนภูมิ	ญ
บทที่	
1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
ขอบเขตการวิจัย.....	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	6
วิธีดำเนินการวิจัย	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	9
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
ความรู้เกี่ยวกับประเพณี	10
แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับสุขภาพและความเจ็บป่วย.....	13
ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร.....	15
การรักษาโรคด้วยสมุนไพร.....	17
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	25
3 ประเพณีการรักษาโรคด้วยสมุนไพร	
ความสำคัญของสมุนไพร.....	29
สมุนไพรที่นิยมใช้จากอดีตสู่ปัจจุบัน.....	30
การเก็บรักษาสมุนไพร.....	34
การใช้สมุนไพร.....	36
วิธีการปรุงยาสมุนไพร.....	37
โรคที่เป็นกันมาก และนิยมรักษาด้วยสมุนไพร.....	43
อาชีพ และภูมิปัญญาของผู้ป่วยที่มาใช้บริการสมุนไพร.....	45

บทที่	หน้า
4 การสืบทอดองค์ความรู้ทางการรักษาโรคด้วยสมุนไพร	
วิธีการสืบทอดองค์ความรู้	47
การเปลี่ยนแปลงและสืบเนื่องของประเพณีการรักษาโรคด้วยสมุนไพร.....	50
ความสัมพันธ์ในสังคม.....	63
การสืบทอดประเพณีการใช้สมุนไพรจากอดีตมาปัจจุบัน.....	65
5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
สรุปผลการวิจัย.....	78
อภิปรายผล.....	80
ข้อเสนอแนะ.....	83
บรรณานุกรม.....	85
ภาคผนวก	89
ภาคผนวก ก บุคลานุกรม	91
ภาคผนวก ข แนวทางการสัมภาษณ์.....	94
ภาคผนวก ค ประกาศกระทรวงสาธารณสุข เรื่องยาสามัญประจำบ้าน	
ฉบับที่ 2	98
ประวัติผู้วิจัย.....	114

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 ผืนป่าเขาหลวง.....	3
2 นายวาสน์ อุตรนาค แพทย์พื้นบ้าน.....	33
3 นายวาสน์ อุตรนาค แพทย์พื้นบ้าน.....	33
4 นายด้วง จตุมุสิกข์ แพทย์แผนไทย.....	35
5 ตู้เก็บสมุนไพรที่บ้านของนายด้วง จตุมุสิกข์.....	35
6 การต้มยาสมุนไพร.....	40
7 เครื่องมือปรุงยาเม็ดลูกกลอน.....	40
8 เครื่องมือปรุงยาเม็ดลูกกลอน.....	43
9 เครื่องบูชาครู.....	51
10 เครื่องสังเวद्यในพิธีไหว้ครู.....	51
11 พิธีไหว้ครู.....	52
12 พิธีไหว้ครู.....	53
13 นางวรรณิ์ จางบัว ผู้ป่วยที่รักษาด้วยสมุนไพร.....	54
14 นางรัชฎา สงวนโสตร์ แพทย์แผนไทย	55
15 การตากสมุนไพรด้วยแสงแดด.....	56
16 ตู้อบสมุนไพรแบบใช้เตาถ่าน	57
17 นางระวีวรรณ สุวรรณพะโยม ผู้ชายสมุนไพร.....	58
18 ตู้อบสมุนไพรแบบใช้ไฟฟ้า.....	58
19 นายเลื่อม ศิริพรหม แพทย์แผนไทย.....	61
20 สวนสมุนไพร นายเลื่อม ศิริพรหม แพทย์แผนไทย.....	61
21 สวนสมุนไพร นายเลื่อม ศิริพรหม แพทย์แผนไทย.....	62
22 ตำรายาสมุนไพรของนายเลื่อมของนายเลื่อม ศิริพรหม	62
23 ตำรายาสมุนไพรของนายเลื่อม ศิริพรหม	63
24 นายวิลาส ฤกษ์มงคล ผู้ชายสมุนไพรและแพทย์แผนไทย.....	63
25 เครื่องชั่งสมุนไพร.....	64
26 ถนนกะโรม.....	70

ภาพที่	หน้า
27 ร้านขายสมุนไพร พันธะโฮสต์.....	70
28 นายธีรภาพ สินธุเศรษฐ์ ผู้ขายสมุนไพร.....	71
29 ภายในร้านพันธะโฮสต์.....	71
30 นางสาวเครือวัลย์ เทพแสงพราว ผู้ขายสมุนไพร.....	72
31 นายสง่า เทพฉิมพลี.....	72
32 ภายในร้านตำนานสมุนไพร.....	73
33 ภายในร้านไมตรี.....	73
34 ถนนยมราช.....	74
35 นายสุชาติ และนางราตรี สุขเกษม	74
36 นายวิลาศ ฤกษ์มงคล.....	75
37 นายยงยุทธ อังศ์วัฒนากุล.....	75
38 ภายในร้านชื่นแซโฮสต์.....	76
39 แผนผังที่ตั้งสถาบันการแพทย์แผนไทย และย่านร้านค้าสมุนไพร.....	77

สารบัญแนกมึ

แผนภูมิที่	หน้า
1. แสดงความสัมพันธ์ทางเครือญาติของผู้ชายสมุนไพร่.....	67
2. แสดงความสัมพันธ์ทางเครือญาติของผู้ชายสมุนไพร่.....	68
3. แสดงความสัมพันธ์ทางการค้าของกลุ่มผู้ชายสมุนไพร่.....	69